

De zanderijvaarten rondom Naarden

In het noordwesten van het Gooi is een bijzonder netwerk van vaarten en vaartjes te vinden. Hier bij Naarden en Bussum vinden we meerdere complexen van voormalige zanderijen die werden ontsloten door tientallen zanderijvaarten. Een groot deel van deze vaarten is verdwenen, maar voor wie er oog voor heeft is toch ook nog heel veel terug te vinden in een landschap dat nu grotendeels bebouwd of bebost is.

Een honger naar zand

In de zeventiende eeuw was er een sterk groeiende behoefte aan zand. Ten eerste groeide Amsterdam hard. Zand was nodig om de nieuwe grachtengordel stevig te laten landen op de slappe veengronden rondom de stad. Daarnaast werd zand gebruikt als ballast voor de vele schepen die de hele wereld over voeren. Met de aanleg van de Muider- en Naardertrekvaart net onder de Zuiderzeedijk en de niet ver ten zuiden hiervan gelegen Weespertrekvaart en 's-Gravelandsevaart werd het mogelijk om het zand van de hoge gronden in het Gooi snel en grootschalig aan te voeren. In 1638 betekende dit de start van de zanderijen bij 's-Graveland. Hieraan hebben we nog altijd het hier aanwezige monumentale landschap van buitenplaatsen te danken.

De Vesting Naarden

Tot 1672 zijn de zanderijen rondom Naarden nog veelal kleinschalig en bestemd voor lokaal gebruik. Het rampjaar 1672 brengt hier verandering in. Nadat Nederland van alle kanten militair onder druk komt te staan, worden vele forten en vestingen versterkt. Zo ook de stad Naarden. Gestart wordt met de nu nog altijd aanwezige en kenmerkende stervormige vestingstructuur. Minder bekend en zichtbaar is dat tegelijk ook een schootsveld rondom deze vesting werd aangelegd dat heeft geleid tot grootschalige afgravingen ten zuiden en oosten van de stad. Met deze afgravingen werd het ook

gemakkelijker het gebied te inunderen (onder water te zetten). Zo ontstond een ruim 1,5 kilometer lange zone zonder noemenswaardige bebouwing. Alleen langs de historische wegen was bebouwing aanwezig. De afgegraven gronden waren in gebruik als landerij of boomkwekerij. Door de regel dat maximaal tot 47 centimeter boven het zomergrondwaterpeil mocht worden afgegraven waren de gronden goed geschikt voor de land- en tuinbouw.

Zanderijen en industrieën

Ook na het voltooiën van het schootsveld ging de zanderij door, met name in de 19e eeuw. Deze gebieden waren wat minder samenhangend. Richting Huizen ontstonden enkele solitaire zanderijen die als kralen aan een snoer (de hoofdzanderijvaart) met elkaar waren verbonden. Ze zijn nu nog altijd goed te herkennen als laag gelegen gebieden tussen de hoge zandgronden. Een wat locatie betreft bijzondere zanderij is die van 't Luije Gat ten zuidwesten van Bussum. Deze tussen 's-Graveland en Naarden ingelegene zanderij is van 1830 tot 1910 in gebruik geweest. Op de afgegraven grond werd het huisvuil van Amsterdam terug gestort om daarmee de grond weer te verrijken. Het hier niet ver vandaan gelegen Naardermeer is daar vervolgens van verschoond gebleven, alhoewel het niet veel had gescheeld, maar dat is weer een ander verhaal.

Zanderij bij Oud Naarden.

Bij de zanderij is incidenteel ook een nieuwe industrie ontstaan. Zo ontstonden bij de buitens Berghuis en Flevo Rama een suikerfabriek en een hieraan gerelateerde fabriek voor de beetwortelzaadcultuur. De suikerfabriek is in bedrijf geweest van 1871 tot 1902 en gebruikte de zanderijvaarten voor de aan- en afvoer van beetwortels en suikerbieten. De geïsoleerde ligging en de smalle oude vaarten maakten uiteindelijk dat de fabriek hier geen toekomst meer had en moest sluiten. Op de fundamenten ervan ontstond een chemisch bedrijf dat nog altijd hier gevestigd is (Quest). Het zaadverdelingsbedrijf kende groot internationaal succes en is nog tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw op Berghuis gehuisvest geweest.

Zanderijvaart in het Naardense Rembrandtkwartier.

Wat zien we op de kaart?

Op onderstaande kaart zijn de zanderijen rondom Naarden ingetekend. Mooi te zien is hoe ze als een gordel rondom de vestingstad liggen. Daarnaast vallen de wat meer verspreide zanderijen in het oosten op die later ontstonden binnen de hogere zandgronden. De zanderij 't Luije Gat ligt nu ingeklemd tussen de Hilversumse Meent en Bussum. De twee 'slagaders', de Naardertrekvaart en de 's-Gravelandsevaart, zorgden voor de ontsluiting van de zanderijvaarten richting Amsterdam. De Karnemelksloot vervulde vooral een rol binnen de Hollandse Waterlinie bij het inunderen van het gebied rondom de Vesting Naarden.

Een groot deel van de zanderijen direct rondom Naarden zijn inmiddels bebouwd geraakt vanaf het moment dat de Vesting Naarden in 1926 werd opgeven. De meeste zanderijvaarten en -

sloten zijn hier dan ook verdwenen. Het is vaak lastig te zien dat het hier om lager gelegen gebieden gaat. In de meeste gevallen volgt het stratenpatroon nog wel de oude zanderijslotenstructuur en zijn er enkele vaarten bewaard gebleven, zoals bijvoorbeeld in het Rembrandtkwartier. Een wijk die veelal hoog eindigt bij de verkiezingen als één van prettigste buurten om te wonen in het land. De ruime, groene opzet en de lange en brede straten worden geroemd en zijn een directe afgeleide van de vroegere zanderijslotenstructuur. Soms is de structuur totaal verdwenen, zoals bij de Stargardlaan in Bussum waar de rationele slotenstructuur al eind 19e eeuw plaats maakte voor een frivole villabuurt met gebogen straten. Ten oosten van de rijksweg A1 (1964-1967) bleven de zanderijen onbebouwd. De meeste zanderijvaarten zijn hier ook blijven bestaan. Tezamen met de vele buitens en landgoederen maken de zanderijen dit nu tot een heel

aantrekkelijk gebied om in te wandelen en fietsen.

De Bussummervaart (in Bussum Naardervaart genoemd) was één van de belangrijkste vaarten waarop het zandvaartennetwerk aantakte. Deze vaart werd al in 1651 aangelegd. In de periode 1796-1797 werd de vaart verbreed en in Bussum voorzien van een havenkom. De vaart is vervolgens lange tijd intensief gebruikt. Er kwam ook de nodige industrie langs de vaart (industrieterrein De Nieuwe Vaart). In de periode 1940-1942 werd de haven gedempt. Het zand voor de demping kwam van het afgegraven militaire werk nummer 3 ten zuiden van Bussum. Hier ontstond toen het Vijverpark. In de jaren zestig kwam het gemeentehuis te staan op de plek van de voormalige haven. Op het aansluitende deel van de Bussummervaart kwam een groot parkeerterrein. Nu is hier recent nieuwbouw gerealiseerd en daarmee is ook de kans aangegrepen om een stukje van de oude Bussummervaart visueel terug te brengen.

In tegenstelling tot veel andere zanderijen bleef zanderij 't Luije Gat onbebouwd. Het is nu een belangrijk natuurgebied dat als schakel dient tussen de landgoederen en bossen van het Gooi en de veenweiden rondom het Naardermeer. Het zuidelijke deel van deze zanderij is rond 1900 een tijd lang in gebruik geweest als renbaan Cruysbergen. Vervolgens ging het terrein over naar Defensie en werd het in gebruik genomen als mobilisatiecomplex Bussum. In 2014 kreeg de gemeente Bussum het complex in handen en werd het ontmanteld waarbij de westelijke helft aan de natuur werd teruggegeven en het oostelijke deel voorzien werd van (luxe) woningbouw.

Niet vergeten kan worden dat veel van de zanderijen ooit een militair doel hadden. De Vesting Naarden was onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de loop van de tijd raakte de vesting echter gedateerd. Er was een

verdedigingsgordel op grotere afstand van de vesting nodig om deze minder kwetsbaar te maken. Vanaf 1873 werd gebouwd aan het 'Offensief van Naarden'. Dit offensief bestaat uit de vijf werken (batterijen) ten zuiden en oosten van Bussum. Alleen het vierde werk, het hoofdwerk, is hiervan nog aanwezig. Het eerste werk is alleen als grondwerk in de verkaveling terug te vinden, terwijl het tweede werk is vervangen door een zwembad met sporthal. Het derde werk heeft een duidelijke link met de zanderijvaarten. Het is zoals eerder aangegeven 'verantwoordelijk' voor het dempen van de Bussumse haven en het aansluitende deel van de Bussummervaart. Het vijfde werk lag bij de afrit van de A1 ter hoogte van de Huizerweg.